

V Jednotě je \vec{F}

Letmý pohled na 150 let historie Jednoty českých matematiků a fyziků

Jan Valenta

Katedra chemické fyziky a optiky, Matematicko-fyzikální fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Ke Karlovu 3, Praha 2, jan.valenta@mff.cuni.cz

Již vešlo ve všeobecnou známost, že Jednota českých matematiků a fyziků (JČMF) se v roce 2012 „dožívá“ úctyhodného věku půldruhého století. Toto „slavné“ výročí zde nedávno uvedl krátkým článkem současný předseda JČMF dr. J. Kubát [1].

Zvyk slavit „kulatá“ výročí má (jako téměř všechno) kladnou i zápornou stránku. Při velkém počtu institucí a osobností jsou nějaká ta výročí stále aktuální, takže jdeme od výročí k výročí a je s tím spousta práce... Pozitivní je možnost upozornit na významné hodnoty, které v běžném běhu času není příliš vidět, oprávnit a urovnat archivy a vytvořit publikace, které následovníkům ulehčí práci při dalších výročích. Ostatně velmi trefně vyjádřil vztah k výročím historik Jaroslav Folta při 125. výročí JČMF [2]: „Mnohdy nás nad jubilejními články napadá, proč vlastně připomínáme historii instituce, proč se obracíme k minulosti, když okamžitých problémů, které bychom měli řešit, je tolik, že absorbují všechny naše síly. Stejně tak je otázka, proč právě jubilea vyvolávají tato zamyšlení. Druhá otázka je bezesporu případná, není třeba čekat na jubileum, jestliže pociťujeme potřebu poradit se s minulostí. Leckdy se však snažíme řešit problémy bez ohledu na tradice a v tom případě je dobré alespoň o výročích se vrátit pohledem zpět. Pohled současného člověka na problémy minulosti je hledáním inspirace pro současnost. Proto se také historikové v různých etapách znovu vrací k týmž problémům, ale zvýrazňují vždy jiné stránky, a to podle toho, jak se různé aspekty života stávají předmětem zájmu v současnosti. To platí bez výjimky i pro historii Jednoty čs. matematiků a fyziků.“

Vlastní historie JČMF byla již zpracována v několika knihách [3, 4, 5, 6] a mnoha článcích; i k aktuálnímu výročí je plánováno (mimo jiné) vydání Almanachu a zvláštního čísla časopisu *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* (PMFA). Je zřejmé, že 150 let historie instituce, ve které se odráží obrovský rozmach české vědy a promítají se četné společenské zvraty, nelze systematicky popsat v jednom článku. Proto zde nastíním historii JČMF jen velmi kuse a větší pozornost budu věnovat pouze několika otázkám, které jsou buď z dnešního pohledu zajímavé nebo nebyly, dle mého názoru, dosud plně a nezkráceně zpracovány.¹

¹ Autor se tímto omlouvá, že v článku jistě chybí některé aspekty historie Jednoty, které různí čtenáři budou považovat za důležité. Také se omlouvá za to, že osoby v článku jsou

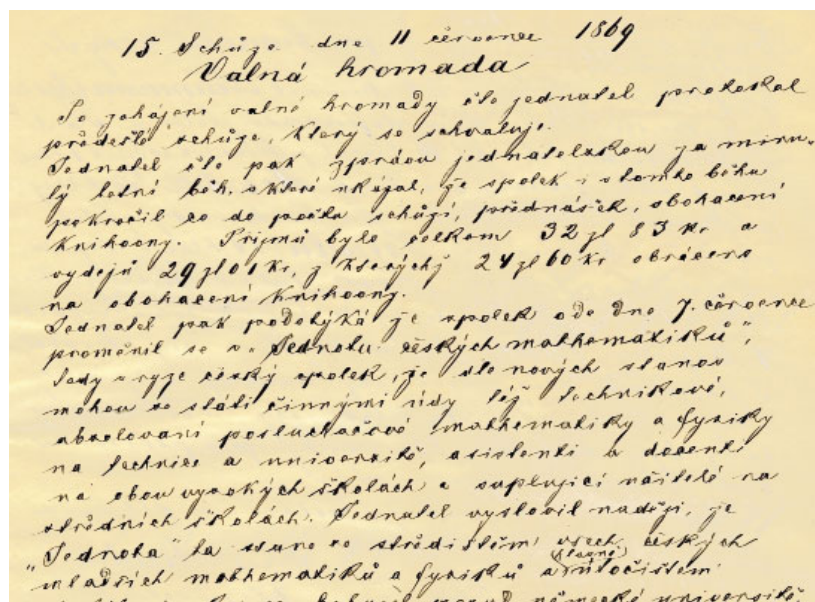

Obr. 1 Portréty čtyř zakládajících členů Spolku pro volné přednášky (zleva doprava a shora dolů): Gabriel Blažek, Josef Lošťák, Josef Finger a Josef Vaňaus [3].

Od Spolku pro volné přednášky k Jednotě

Jednota vznikla v březnu 1862 jako *Spolek pro volné přednášky z matematiky a fyziky* (Verein für freie Vorträge aus der Mathematik und Physik). Založila jej skupinka studentů matematiky a fyziky na filosofické fakultě Karlo-Ferdinandovy university v Praze, kteří byli nespokojeni s pasivním způsobem výuky a chtěli se sami cvičit přednášením a vzájemnou kritikou. Prapočátek spolku spadá již do zimního semestru 1860/61, kdy se čtyři studenti začali scházet ve svých bytech a střídavě přednášet stanovené partie „vyšší analýse“. V červenci 1861 pak Josef Laun, Josef Finger, Josef Rudolf Vaňaus a Gabriel Blažek vypracovali návrh stanov

uváděny většinou bez titulů, což je způsobeno snahou o lepší čtivost textu (i obavou o neúplnost či chyby v titulech).

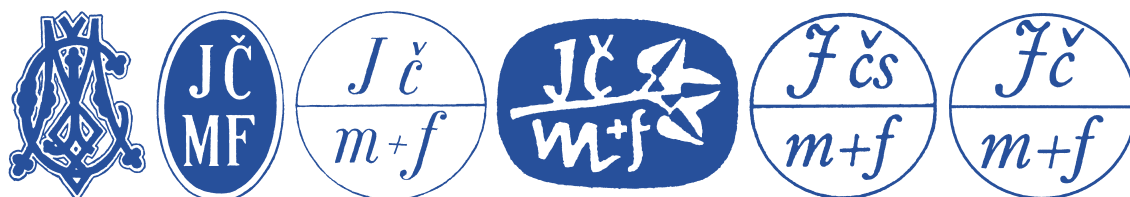

Obr. 2 Část zápisu z valné hromady dne 11. července 1869, kdy se Spolek změnou stanov stal Jednotou českých matematiků. AAV, foto: J. Valenta 2011

spolku pro volné přednášky. Význam termínu „volné“ vysvětlil (spolu s celou historií Spolku) Gabriel Blažek v krátkém spisku k 25. výročí Spolku (ten se zachoval v archivu Jednoty a obšírně z něj citovali pozdější autoři): „Na universitě obvyklé předčítání výkladů, jakož i přednášky jak akademické, tak na gymnasiích s bezprostředním používáním učební knihy anebo zápisků byly nám tou měrou proti chuti, že jsme se stanovami o to postarali, aby přednášky v našem spolku byly volnými, ano že jsme tuto svou tendenci i názvem spolku najevo dali.“

Studentský spolek mohl tehdy vzniknout jen se svolením a pod dohledem univerzitních úřadů. Toho se spolku dostalo a 8. března 1862 byly jeho stanovы schváleny c. k. místodržitelstvím. Spolek fungoval pod „protektorátem a dohledem“ děkanátu filosofické fakulty a sídlem byla síň č. 3 v Klementinu. „Údy“ (členy) spolku mohli být jen imatrikulovaní posluchači matematiky a fyziky. Činnost byla zahájena ustavující schůzí 28. března 1862, kdy k šesti zakládajícím členům (kromě výše jmenovaných to byli Mathias Koch a Dr. Anton Karl Grünwald) bylo přijato (na základě vyřešených úloh) dalších devět „údů“. Předsedou byl zvolen Grünwald (zřejmě jako akademicky nejvýše stojící osoba). Spolek byl zřízen jako utrakvistický² a počátku byly jak přednášky, tak zápisy vedeny převážně v němčině, což je pochopitelné, protože na univerzitě

2 Utrakvistický zde znamená dvojjazyčný (oboujazyčný) – tak se v Rakousku-Uhersku označovala politika dvojjazyčnosti ve veřejném životě prosazující rovnoprávné používání němčiny a místního národního jazyka. Neplést s utrakvismem jako křesťanskou konfesí, která vzešla z husitství [L. Klimeš: Slovník cizích slov, SPN, Praha 1981].

Obr. 3 Vývoj znaku (tedy loga, dříve nazývaného spíše „monogram“) Jednoty: Nejstarší je „secesní“ monogram vlevo, druhý oválný byl používán za první republiky, třetí byl vytvořen známým grafikem Cyrilem Boudou v roce 1940, čtvrtý byl používán reformovanou Jednotou zhruba v letech 1965–1979, pak se Jednota vrátila k „upravenému“ Boudovu logu s modifikacemi pro JČSMF, JČMF a JSMF – toto logo je používáno i nyní (poslední vpravo).

se přednášelo pouze německy a české názvosloví často nebylo ustaveno. Přesto se již velmi brzy objevují české příspěvky a od akademického roku 1863/4 se konaly téměř všechny přednášky česky. Bylo to dáno také ochabujícími aktivitami německých členů, včetně předsedy Grünwalda.

Postupně se ukázalo, že omezení na akademickou obec svazuje možný rozvoj činnosti spolku. S nástupem mladých členů a předsedy Mírúmila Neumanna a jednatele Františka Houdka, který „ukázal neobyčejný talent organizační“, byla připravena zásadní změna stanov. „Houdek a ovšem i Neumann správně postihli volání doby. Česká věda mathematicko-fyzikální, stále utěšeněji se rozvíjející, neměla půdy, na které by mohla být pěstěna ve vlastním jazyce. Universita jí byla zavřena, české akademie nebylo. Nezbyvalo, než sáhnutí k prostředku v Čechách již tehdy velice osvědčenému, ke svépomoci. A tu ovšem bylo nejpřirozenější hledati útočiště ve stávajícím již mathematickém spolku. A tak komise [...] předělávajíc zastaralé stanovы, nemá již na mysli studentský mathematický spolek ke cvičení se v přednášení, ale jednotu všech českých matematiků a fysiků, spolek, v němž by česká věda mathematická našla svůj domov, semeniště svých myšlenkových podnětů a jejich materiální záštitu a podporu“ [3]. Tato změna spojená s přejmenováním Spolku na Jednotu českých matematiků (JČM) se pozdržela až do poloviny roku 1869 kvůli dlouhotrvajícímu výjimečnému stavu³, „jímž trpěl český veřejný život za úřadování pražského místodržitele Kollera“ [4].

Po vzniku JČM nastalo zlaté období rozvoje, jež se neslo na vlně českého národního vzepětí a bylo významně podpořeno šikovnou organizační činností. Dalšími pozměněními stanov roku 1871 vznikla velmi funkční struktura řízení, kde důležitou roli měl devítičlenný výbor (starosta, jednatel, pokladník, účetní, dva knihovníci, správce časopisů, archivář a zapisovatel). Výbor mohl přijímat „údy zakládající, přispívající a činné“ a jmenovat „údy dopisující“. (Čestné členy pak mohla volit jen valná schůze.) „Okolnost, že údové dopisující se jmenují výborem, ukazuje na to, že se chtělo touto kategorií údů stvořiti něco, co by sice nebylo ekvivalentní

3 „V říjnu 1868 byl nad Prahou a okresy Smíchovským a Karlínským vyhlášen výjimečný stav a veřejný život upěl pod rukou hrubého vojáka, pražského místodržitele barona Kollera. Neschopné ministerstvo knížete Karla Vil. Auersperka padlo po půlleté vládě v červnu 1868. Teprve v dubnu 1869 se podařilo sestavit novou vládu Eduarda hraběte Taaffeho, který ihned zrušil výjimečný stav v Praze a zmírnil útlak Čechů. To umožnilo nový rozmach českého kulturního života. Jeho projevem velkého významu bylo rozdělení techniky na českou a německou počínaje šk. rokem 1869-70. Došlo k němu na nátlak Němců, kteří se báli úplného počestění celé techniky. To vše způsobilo velký rozkvět naší Jednoty.“ [Q. Vetter: „Devadesát let Jednoty čsl. matematiků a fysiků“, ČPMF 77, 177 (1952)]

údství čestnému, ale přece jen by bylo něčím čestným. A zdařilo se to. Výbor jmenoval dopisujícími údy v první řadě středoškolské profesory, kteří většinou tuto počtu ochotně přijímali, a docíloval tím toho, že mnohý, který by se sám od sebe nikdy do řad Jednoty nepřihlásil, jmenován údem dopisujícím, stal se horlivým jejím podporovatelem.“ [3] Zejména F. Houdek se zasloužil o získání mnoha nových členů (často kolektivních) a rozmnožení fondů a také rozhojnil styky s „českými kulturními faktory“ tím, že přihlásil Jednotu za člena odborných a studentských spolků, např. Matice české. Na valné hromadě 7. července 1872 tak mohl nadšeně referovat, že „Jednota již čítá přes 400 údů, mezi nimi 14 měst, 27 okresních zastupitelstev, 30 záložen, 8 cukrovarů, 7 prof. sborů, 12 vědeckých spolků, 1 spořitelnu, atd., celkem 103 korporace, dále přední zástupce české šlechty, českého kněžstva a českých průmyslníků, že jmění fondu pro vydávání *mathematických a fysikálních spisů činí 1751 zl., úhrnné jmění Jednoty 4867 zl.*“ [3]. Porovnejme to se stavem při vzniku Jednoty jen o tři roky dříve (roku 1869), kdy počet členů byl asi 40 a jmění obnášelo 5 zlatých a 15 krejcarů. (Nutno ovšem dodat, že toto trochu uměle stimulované vzepětí bylo přirozeně následováno poklesem a finančními problémy.)

Již v této době se trvalým zájmem Jednoty stala péče o vyučování matematiky a fyziky na středních školách. Svědčí o tom zmínka Vladimíra Kořínka v článku ke 100 letům JČMF [7]: „Pro dnešní dobu je zajímavé, že se již roku 1869 konala v Jednotě přednáška a diskuse na téma *‘Příčiny proč nebývají matematika a fysika na gymnasiích u většiny žáků oblíbeny, a jaké jsou metody, aby tyto vědy se staly oblíbeny.’* Jak je vidět, byl již tehdy tento problém velmi živý.“ (Dnes můžeme říci, že problém přežil rok 2000 v plné síle.) Později se Jednota aktivně účastnila příprav různých školských reforem či se zabývala otázkami názvoslovnými apod. Zásadní je přitom podpora a další vzdělávání středoškolských kantorů, kteří pak mohou šířit kladný vztah k našim vědám. Hezky to vyjádřil předseda Jednoty Václav Řehořovský při slavnosti 25. výročí: „Jednota jest přirozeným doplňkem našich vysokých škol, poskytujíc nynějším i bývalým posluchačům těchto škol [tehdy většina z nich učila na středních školách⁴] hojných prostředků k dalšímu vzdělávání se; působení její jest však mnohem širší, zahrnujíc v se i naše pilné studentstvo středních škol, které statně v pěstování *mathematických věd sobě vede a jehož značný počet k odběratelům a čtenářům „Časopisu“* [viz níže] náleží. Kdo může posouditi veškeré účinky tohoto vědeckého spojení? Kdo udati, nebyla-li tím vzbuzena záliba ku vědám *mathematickým* v mnohém studujícím, který nyní s prospěchem a zdarem tyto vědy pěstuje?“ [8] Ano, tato činnost měla a stále má zásadní význam.

4 Je třeba si uvědomit zásadní rozdíl mezi tehdejší situací a dnešními poměry. V době na přelomu 19. a 20. století bylo běžné, že budoucí vysokoškolské profesory na začátku své kariéry působili (alespoň částečně, kvůli obživě) na středních školách. I ostatní středoškolské profesory se většinou věnovali vědecké práci a publikovali ji. Lépe to pochopíme, když porovnáme některá fakta. Před sto lety bylo na Moravě asi 35 středních škol s českým vyučovacím jazykem [4] a jediná vysoká škola – česká technika v Brně. Dnes je zde 9 veřejných vysokých škol (nepočítám umělecké, soukromé a státní školy), které mají dohromady asi 56 fakult (střední školy už ani nepočítám). Ovšem oprávněnou námitkou může být, že musíme započíst i tehdejší německé školy a vše vydělit počtem obyvatel. Vzhledem k tomu, že stejně budeme porovnávat dva zcela odlišné světy, tak snad i uvedená neúplná data poskytnou alespoň „kvalitativní“ náhled.

Obr. 4 Čtyři díly Strouhalova kompendia experimentální fyziky, které vyšly v letech 1901–1919 jako 4., 6., 11. a 15. svazek „Sborníku Jednoty českých matematiků (a fysiků)“. Knihovna MFF UK, foto: J. Valenta 2012

V posledních desetiletích Jednota zařizuje, s velkými mezinárodními úspěchy, středoškolské „olympiády“ v matematice (od r. 1951) a fyzice (od r. 1959), ale i další soutěže a soustředění pro mladé talenty.

Důležitým milníkem v rozvoji Jednoty byla změna stanov z roku 1912, která umožnila vznik poboček/odborů mimo Prahu (členové v některých městech se samozřejmě scházeli i dříve a vytvářeli svoje „kroužky“, ale tato úprava jim dala větší samostatnost, i v hospodaření s částí prostředků). První odbor vznikl v Brně (ustaven 10. března 1913), pak v Bratislavě (vznik odboru byl schválen roku 1938, ale kvůli rozpadu státu k němu došlo až 5. 2. 1946), Ostravě, Olomouci a postupně v dalších univerzitních, krajských a některých dalších městech. Rozvětvený systém poboček dodnes umožňuje rozvíjet zajímavou činnost všude, kde se najdou aktivní členové.

Proměny názvu Jednoty aneb kam se ztratila fyzika?

Jak bylo uvedeno výše, přijetí nových stanov v roce 1869 bylo spojeno s přejmenováním *Spolku* na *Jednotu českých matematiků*. Ano, z názvu vypadli „fysikové“. Bohužel, mně známé prameny nedávají odpověď na otázku: Kam se ztratila fyzika v názvu Jednoty? Je však jisté, že se nad tím mnozí pozastavili. Citujme z Posejpalova Dějepisů [3]: „Přijetí stanov nestalo se arciž bez debaty. Ač zvláště o názvu spolku se rozpředla debata dosti čilá, nutno přiznati, že jednomyslně na nebyl přijatý název *Jednota českých matematiků* nebyl a není ani dosti úplný, ani dosti historický. Poněvadž ve spolku jsou zastoupeny stejně vědy *mathematické* jako *fysikální* a poněvadž dřívější jméno spolku znělo *‘Spolek pro volné přednášky z matematiky a fysiky’*, mělo nové jméno logicky zníti *‘Jednota českých matematiků a fysiků’*.“ Logické zdůvodnění „zkráceného“ názvu by mohlo být, že má charakterizovat oba jazyky, ve kterých Jednota „obcuje“. Tedy jazyk český a jazyk matematický, které zároveň pokrývají i oblast fyziky. Nebo prostě šlo o snahu, aby byl název údernější a ne moc dlouhý? ... Můžeme jen spekulovat. Ani záznam ze schůze tuto otázku neobjasňuje. Faktem je, že „zkrácený“ název vydržel 43 let až do změny stanov v roce 1912.

Důkazem, že fyzika v Jednotě skutečně nebyla potlačována, může být konání první experimentální fyziky

» Významná byla změna stanov umožňující vznik mimopražských poboček/odborů. «

decké články, ale byl zastaven z finančních i organizačních důvodů. Pro informací členstva byl vydáván *Věstník JČM* (3 svazky 1873–5), jenž pak vycházel jako součást *Časopisu*.

Už od roku 1873 začala Jednota vydávat středoškolské učebnice matematiky, fyziky a deskriptivní geometrie, které byly velmi odpovědně připravovány a jejichž úspěch přinesl prostředky pro podporu méně výnosných publikací, zejména *Časopisu*. Významná řada vědeckých monografií či vysokoškolských učebnic nazvaná *Sborník JČM* začala vycházet roku 1897 spisem Eduarda Weyra *Projektivná geometrie základních útvarů prvního řádu*. Zde vyšla v pečlivém zpracování významná díla českých vědců, např. Kolářka, Studničky, Sobotky, a také Strouhalovo čtyřdílné kompendium experimentální fyziky (celkem zde vyšlo 20 titulů). Další řadou byla *Knihovna spisů matematických a fyzikálních*, kde jako první svazek vyšla roku 1915 Hostinského *Diferenciální geometrie* a do roku 1950 vyšlo 24 svazků. Edice *Kruh* zahrnovala „vědecké aktuality budící širší zájem“ (vyšlo 16 titulů) a poslední byla edice *Cesta k vědě* (56 titulů) a později *Brána k vědě* (19 titulů). Za první republiky navíc Jednota díky vlastní tiskárně a nakladatelství vydávala nebo se podílela na vydávání mnoha dalších časopisů a odborných knih. O tom více v další části.

První republika – rozmach (nejen) podnikatelské činnosti

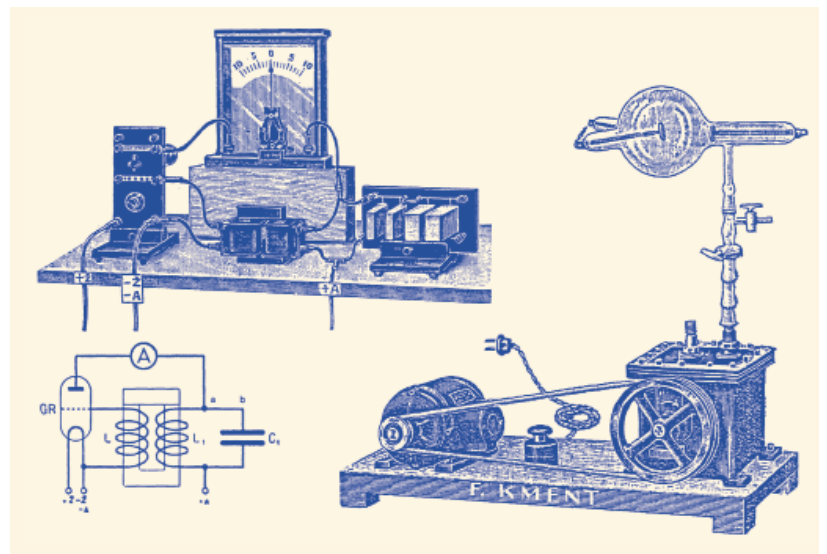
Po vzniku Československé republiky začíná velmi zajímavé „podnikatelské“ období rozvoje Jednoty. Roku 1919 získala Jednota „knihtiskárenskou koncesi“ a výbor schválil koupi vlastní tiskárny (Štokánovy tiskárny na Žižkově). V době hospodářské krize se tiskárna Jednoty sloučila s tiskárnou Spolku horních a hutních inženýrů pod názvem *Prometheus* (sídlicí v Praze-Libni) a profilovala se jako vysoce specializovaná tiskárna pro sazby náročných matematických textů. Od roku 1920 provozovala Jednota také vlastní knihkupectví.

Na popud členstva, aby Jednota pomáhala učitelům fyziky s výběrem pomůcek, vzniklo při knihkupectví Jednoty *Oddělení pro opatrování učebních pomůcek*, které radilo s výběrem a pomáhalo při nákupu pomůcek od různých domácích i zahraničních výrobců. Od roku 1931 Jednota financovala dílnu *Františka Kmenta* vyrábějící fyzikální laboratorní a výukové přístroje, kterou později převzala do své firmy (založené r. 1935) *FYSMA, výroba vědeckých a učebních přístrojů, společnost s r. o., Praha*. Pozoruhodným způsobem tak vyústila tradice dílen, které vlastnili a řídili významní členové Jednoty; šlo o dílnu založenou Mírumilem Neumannem, kterou po jeho smrti (v pouhých 30 letech) převzali *Hervert a Houdek* (ano, ten výše zmíněný jednatel – tajemník, resp. ředitel – Jednoty v letech 1868–78, který ukončil svou práci pro Jednotu právě kvůli zaneprázdnění s vedením své dílny) a pod touto značkou se také proslavila. Výrobní program Fysmy byl rozšířen o výrobu pravítek a podobných pomůcek z celulóidu převzetím firmy *Dvořák a Unger* v roce 1937. Po válce Jednota prodala Fysmu panu Dohnálkovi a ponechala si pouze výrobu celuloidových pomůcek, která však byla po několika letech znárodněna a převedena do podniku Koh-i-noor, závod Kardašova Řečice. Myslím, že činnost Fysmy patří k nejméně zpracovaným otázkám v historii Jednoty, proto se u ní chvíli zastavme.

Historii a filozofii spolupráce Jednoty s firmou Kment osvětluje citát z úvodu k přehledu jejich výrobků: „*Za těžkých poměrů v roce 1925 začala fa F. Kment. Praha, vyráběti fyzikální přístroje pro potřebu škol, zejména středních. Již od počátku bylo její snahou zhotovovati přístroje co nejdokonalejší, vyhovující jak po stránce praktické, tak i teoretické potřebám školy, takže se plně vyrovnaly dobrým výrobkům cizozemským. [...] Spolupráce Jednoty československých matematiků a fysiků, která se uvolila svými odborníky spolupůsobiti při zdokonalení výrobku, známost o nich propagovati, přístroje prodávati a jejich výrobu financovati, umožňuje zhotovovati též přístroje, které dosud u nás vyráběny nebyly, a zařizovati sklad hotových výrobků a vzornou sbírku přístrojů, potřebných pro vyučování fysice a chemii. Snahou podepsaných jest vyráběti a dodávati úhledné přístroje, důkladně vyrobené, bezvadně fungující, za přiměřené ceny, jakož i odbornou radou usnadniti jejich nákup. [...] spolupráce umožní před odesláním přezkoušeny ve fyzikální ústavě Karlovy university. Některé z nich byly již schváleny Komisí pro standardisaci fyzikálních přístrojů při MŠO. [...] Náš ceník obsahuje nejdůležitější přístroje potřebné k vyučování fysice; vyrábíme ještě četné jiné přístroje, také podle návrhů nebo přání pp. zákazníků. Nenaleznete-li hledaný přístroj v ceníku, račte nám dopsati; posloužíme Vám informacemi jak o přístrojích a cenách, tak i o jejich obsluze neb o předvádění projektovaných pokusů atd. Rovněž opravujeme veškeré přístroje (i jinými firmami dodané) a na přání dodáváme i výrobky firem cizích, Přirovnáváte-li ceny různých výrobků, račte vzíti na vědomí, že vyrábíme přístroje kvalitní, spolehlivé, z dobrého materiálu, trvanlivé, účelně konstruované, ale nikoli fyzikální hračky.*“ [12]

Společnost Fysma zpočátku vedli „*prof. dr. A. Žáček, prof. dr. A. Wangler a prof. dr. M. A. Valouch*. ... [první dva jmenovaní po krátké době kvůli zaneprázdnění odstoupili a nahradili je F. Boček a D. Ilkovič] *Od 1. prosince 1935 se ujal obchodního vedení společnosti ing. RNDr. V. Michal, býv. asistent fysikál. ústavu techn. a úředník společnosti pro obchod roentgenovými*

» Po vzniku Československé republiky nastalo úspěšné „podnikatelské“ období rozvoje Jednoty. «

Obr. 6 Ilustrace použití učebních pomůcek a fyzikálních přístrojů firmy Kment: Vlevo je pokus s pomalými elektrickými kmity předvedený za použití Kmentova souboru pro pokusy s elektrickými vlnami při přednášce A. Wanglera dne 15. 12. 1933, vpravo je rotační vývěva zobrazená jak vyčerpává Roentgenovu lampu. *Prospekty fy Kment publikované v ČPMF*

» Hospodářský rozmach Jednoty jí umožnil získat vlastní sídlo. «

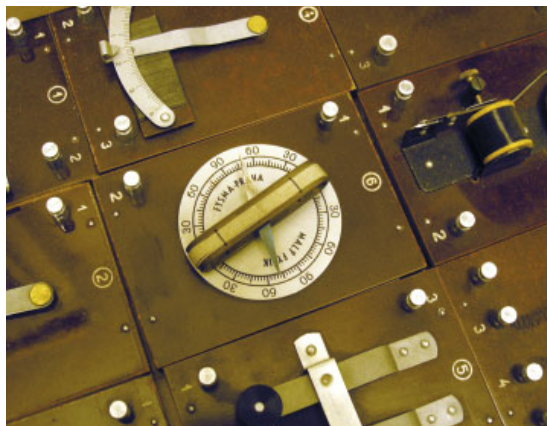
potřebami v Praze. [13] *Podílníky společnosti se stali kromě Jednoty [ta měla 90 %] pp. F. Boček, L. Červenka, J. Hrdlička, M. Kössler, V. Ryšavý, B. Slavík, M. Šmök, S. Teplý, M. A. Valouch, F. Veselý, F. Vyčichlo, A. Wangler, A. Žáček.*“ [14]

Představu o výrobním sortimentu dávají například tyto úryvky z výročních zpráv: „FYSMA ... vypracovala pro školní rok 1936/37 několik nových školních pomůcek fyzikálních, jako na př.: Soubor přístrojů k osvětlení podstaty letu; soubor přístrojů k pokusům s fotobuňkou podle prof. dr. Wanglera; demonstrační oscilograf podle dr. Michala; universální přístroj pro stavové zákony plynů, variační solenoid, hysteresigraf a přístroj k určení momentu setrvačnosti různých těles podle prof. Bočka; demonstrační model rotační vývěvy olejové. Dále zdokonalila konstrukci některých přístrojů, na př. rozkladný transformátor, Lippichův padostroj, Torricelliovu trubici, nové demonstrační stativy a jiné.“ [14] „Také pro školní rok 1937/38 připravila Fysma některé nové přístroje fyzikální, jako na př. rozkladný elektroměrný přístroj podle prof. Bočka a dr. Michala a generátor krátkých elektromagnetických vln, které oba vyplňují citelné mezery pro školní vyučování.“ [15] „Upozorňujeme též na [...] šablony, trojúhelníky a ostatní kreslicí náčiní z celuloidu, jehož výrobu převzala Fysma od firmy Dvořák a Unger v Praze. Také tuto výrobu se snaží zdokonalit po všech stránkách. Fysma i Jednota budou Vám povděčny za každé upozornění a podnět k zlepšení výroby, organizaci odbytu a zdokonalení služby škole.“ [16]

Za války trpěla činnost Fysmy nedostatkem materiálu a pracovníků i nízkým odbytem. Nakonec se Jednota výroby přístrojů a pomůcek vzdala, což bylo vysvětleno (poněkud nejasně) ve zprávě o činnosti takto: „Ježto zkušenost ukázala, že je nutno, aby výrobu vědeckých a školních přístrojů řídil technický odborník, postoupila Jednota v červenci 1942 p. ing. dr. Rudolfovi Dohnálkovi, členu Jednoty, polovici kmenového kapitálu a v prosinci 1946 i druhou polovici, takže Jednota není na Fysmě finančně zúčastněna a Fysmu vede nyní po stránce výrobní i obchodní p. dr. Dohnálek. [...] Pomůcky ke kreslení a rýsování z celuloidu a jiných podobných hmot vyrábí nyní Jednota sama ve své dílně, neboť jí byl udělen magistrátem hlav. města Prahy živnostenský list.“ [17]

Hospodářský rozmach Jednoty za první republiky jí umožnil také získat vlastní sídlo. Nejprve zakoupila roku 1926 dům v Hopfenštokově ulici⁷ č. 9, kde si

7 Dnes se tato ulice jmenuje Navrátilova a spojuje Vodičkovu a Školskou ulici na Praze 1 – původní dům Jednoty tedy byl pouhých několik set metrů od nového sídla v Žitná 25.

Obr. 7 Souprava Malý fysik vyráběná firmou Fysma. Foto: Jan Valenta 2012

zřídila kanceláře a zbytek prostor pronajímala. V roce 1930 pak „po jednání trvajícím téměř celý rok přistoupil výbor na nabídku pojišťovny Sekuritas, aby dosavadní realitu Jednoty vyměnil za realitu v Praze II, Žitná 25. Výměnu tu lze pokládati za výhodnou pro Jednotu, neboť poloha jest lepší a výměra pozemku téměř o čtvrtinu větší. Podle ujednání zůstane Jednota v dosavadních místnostech do konce června 1932.“ [18] Bylo rozhodnuto v této nové lokalitě postavit nový dům přizpůsobený potřebám Jednoty. „Stavební komise (Červenka, Hruška, Kössler a Valouch) byla zvolena výborem, aby pokračovala v přípravách k novostavbě domu Jednoty [...] Za podklad jednání byl vzat projekt vypracovaný architektem J. Obalilem a byla podána žádost magistrátu hlav. města Prahy o povolení novostavby, kteréž po delším jednání bylo Jednotě uděleno. Podle něho hodlá výbor přikročiti ke stavbě čtyřpatrové nádvorní budovy [...] Později pak by se zbouřal trakt uliční, nyní dvoupatrový, a nahradil pětipatrovou novostavbou. Snad bude možno započítati se stavebními pracemi na jaře 1937...“ [14] „Stavební práce byly zadány ř. Ing. Fr. Troniček, podnikatel staveb v Praze [...] Budova bude míti rozsáhlé podzemí, v němž kromě uhelny a kotelny ústředního topení bude skladiště Jednoty a Fysmy. Přizemí bude z větší části zaujato dílnou Fysmy, v pobočném křídle (jen přízemním) bude knihkupectví Jednoty. [Knihkupectví později přesídlilo do krámu v přední budově] V prvním patře budou kanceláře Jednoty a Fysmy; druhé patro, určené původně za spolkové místnosti Jednoty, jest pronajato na advokátní kancelář (z úsporných důvodů). V třetím patře jsou 2 dvoupokojové byty a rovněž ve čtvrtém patře; v pátém ustupujícím patře jest 1 byt dvoupokojový a 1 jednopokojový. V nástavbě (šestém patře) je prádelna a sušárna.“ [15] Stavba nádvorního traktu byla ukončena v lednu 1938 a k přestavbě uličního traktu už nedošlo. Na fotografiích můžeme vidět, že později (v 90. letech 20. století) došlo ke zvýšení této budovy o jedno patro. Krásné nové prostory Jednoty byly prezentovány souborem fotografií, který zde přetiskujeme (obr. 9). Dodejme, že v kanceláři, nakladatelství a knihkupectví Jednoty pracovalo 8 lidí a jedna pracovnice v knihovně. Ve Fysmě bylo zaměstnáno 20 lidí (17 ve výrobě) a v tiskárně Prometheus 64 pracovníků (15 ručních a 8 strojních sazečů, 2 korektoři, 6 strojmistrů, 4 kniháři, 23 osob pomocného personálu, ředitel, účetní a 6 úředníků).

V Archivu Jednoty se zachoval přehled souhrnných nákladů na stavbu, který činil v tehdejších korunách 2 217 407 Kč. Pro představu můžeme tuto sumu srovnat s finančními údaji za správní rok 1937/38 [16]: celkový obrát byl 11 645 665 Kč, příjem z členských příspěvků činil 57 525 Kč a zisk za publikace a přístroje asi 358 tisíc Kč, více než 2 miliony byly vydány za „nemovitost“, knihovna byla dotována asi 4 tisíci a časopis asi 60 tisíci Kč. Stav jmění k 30. červnu 1938 byl 116 600 Kč (základní jmění), fond pro podporu vědeckého bádání 66 434 Kč. Evidentně šlo o velmi dobré hospodářské výsledky (v kontextu doby). Zde je nutno zdůraznit, že vytváření zisku nikdy nebylo cílem Jednoty. Získané prostředky byly používány pro všestrannou podporu vzdělání a vědy a před válkou také na příspěvky pro fond obrany. Některé publikace byly rozdávány, např. v těžké době pomnichovské „Výbor Jednoty, vzpomínáje dvacetiletí Česko-Slovenské [sic] republiky, jakož i 75 let trvání Jednoty, se rozhodl upozorniti v dnešní těžké době studenstvo, že česká kniha je dobrým průvodcem v přípravě pro život, a proto věnoval zdarma žákov-

ským knihovnám všech česko-slovenských středních škol tuto kolekci knih vydaných nákladem Jednoty: Ze sbírky Kruh svazek 1–10, ze Sbírek přednášek a rozprav svazek 1–13 řady pražské, svazek 1–3 řady brněnské a svazek 1–10 řady bratislavské. Rozhodnutí to schválilo Ministerstvo školství a národní osvěty a jeho prostřednictvím byly rozeslány kolekce středním školám v zemi české a moravsko-slezské. Středním školám na Slovensku a v Karpatství Ukrajíně budou rozeslány v nejbližší době.“ [16]

Je dlužno zmínit, že velkou zásluhu na hospodářském rozkvětu Jednoty mezi světovými válkami měl její ředitel Miloslav Valouch (1878–1952). Funkce ředitele byla zřízena nedlouho po vzniku Jednoty (prvním ředitelem byl několikrát zmíněný F. Houdek) a znamenala nejvyšší exekutivní funkci v Jednotě. Ředitel se staral o chod a hospodaření Jednoty a to dělal M. Valouch velice dobře. Ve funkci byl od roku 1915 do své smrti v roce 1952.

Jednota v době protektorátu

Činnost Jednoty byla po Mnichovu pochopitelně velmi ztížena. Mnoho členů se stěhovalo ze zabraného pohraničí, a tak se ztratil přehled o členstvu a mnohé kontakty. Odběr časopisů a knih klesal. Starší učitelé před důchodem a ženy museli odejít „na odpočinek“, aby mohli být zaměstnáni ze Sudet příšší učitelé, živitelé rodin (některé střední školy byly později rušeny). Do toho postihla Jednotu ztráta předsedy Františka Nachtikala, který náhle zemřel v dubnu 1939. V prosinci 1939 byl novým předsedou zvolen Miloš Kössler a po něm nastoupil (od valné schůze 11. února 1943) František Závíška, který však byl 21. ledna 1944 zatčen gestapem a poté vězněn v koncentračních táborech. Jelikož vedení Jednoty stále věřilo v jeho návrat, nebyl nahrazen novým předsedou (zastupoval ho Stanislav Petíra). Navíc činnost Jednoty byla stále více komplikována – o tom svědčí fakt, že další valná schůze už se do konce války nekonala a uskutečnila se až v prosinci 1945.

Vydavatelská činnost pokračovala, provoz tiskárny se podařilo udržet, i když později trpěl nedostatkem papíru. Vydávání Časopisu bylo zakázáno od května 1941, zatímco Rozhledy mohly vycházet dále. Podobně vydávání učebnic bylo zakázáno v roce 1940, kdežto populárně naučné knihy vycházely dále – byla to zejména edice Cesta k vědění, kde vyšlo 7 svazků a starší se (na černo) tiskly v nových vydáních. Tiskárna dokonce před koncem války vytiskla některé učebnice „s přesvědčením, že budou po válce velmi potřebné“ [19]. Provozování knihkupectví bylo Jednotě zakázáno v květnu 1943 (pod podivným vysvětlením, že je třeba uvolnit síly pro válečnou výrobu – přitom se tak získala jediná síla).

Zajímavým faktem je, že atentát na Heydricha byl v květnu 1942 proveden v těsném sousedství tiskárny Prometheus. Vyšetřování se tedy podniku nevyhnulo. Ředitel Karel Wick byl na čas zatčen a vyšetřován, údajně proto, že „v zahraničním tisku (*Neue Züricher Zeitung*) byl otištěn snímek demolovaného Heydrichova automobilu evidentně exponovaný z budovy tiskárny.“ [19]

Uzavření vysokých škol v listopadu 1939 znamenalo mimo jiné starosti se stěhováním knihovny⁸, která

8 Knihovna byla vždy chloubou Jednoty. Její základ byl vytvořen darem profesora matematiky J. F. Kulika (1793–1863), který před svou smrtí daroval Spolku většinu své knihovny. Knihovna pak narůstala dalšími dary a nákupy. Později byla uložena v prostorách univerzity v Klementinu a po výstavbě Fyzikálního ústavu u Karlova (1907) získala

Obr. 8 Pohled na fasádu domu v Žitné ulici č. 25, který vlastnila Jednota: vlevo je černobílý snímek z 30. let 20. století, vpravo současný pohled (zřejmě je nástavba o jedno patro, ale k plánované výstavbě pětipatrové budovy evidentně nedošlo).
Foto: J. Valenta 2012

tehdy byla v prostorách matematického ústavu Karlovy univerzity v budově Ke Karlovu 3. Zde také sídlil Státní geofyzikální ústav, který se podařilo udržet do roku 1942, a tak knihovna byla uložena v jeho prostorách, pak se ovšem musela přestěhovat do domu Jednoty v Žitné ulici. Některé položky knihovny byly vyžádány k „zapůjčení“ do Říše. Ačkoliv se podařilo tuto „zapůjčku“ významně zredukovat, bylo odesláno 380 svazků (které byly po válce komplikovaně vypátrány a navráceny) [4]. Z ostatní činnosti je třeba zmínit organizaci cyklů popularizujících přednášek o problémech současné fyziky. Ty zorganizoval Bohumil Šternberk a setkaly se s velkým zájmem.

Nakonec se podíváme na činnosti Fysmy. Je pochopitelné, že se musela určitým způsobem podílet na vojenských dodávkách, což dokládá dopis ředitele Fysmy ing. Dohnálka z prosince 1942, zachovaný v archivu Jednoty (jde o dokument vypracovaný po odprodeji první části Fysmy panu Dohnálkovi). Píše zde: „V uplynulém období byla Fysma zaměstnána převážně vyřizováním vojenských zakázek. Kromě toho prováděla rovněž některé menší práce pro průmyslové podniky a ze skladu odprodávala školám své výrobky... V období od 1. 7. do 30. 10. podíl za vojenské dodávky 73,5 %, za dodávky civilní 21 %, na školy připadalo 5,5 % [...] Naše dílna musela se podobně jako jiné zařadit do výroby válečné důležité. Tím však nepřestaly úvahy o tom,

krásné prostory s čítárnou (viz obr. níže). Ve dvacátých letech byla knihovna přemístěna do matematického ústavu ve vedlejší budově.

Knihovna Jednoty v ústavě fyzikálním.

» Za války Jednota utrpěla bolestné lidské ztráty a pak po Únoru přišla postupně o veškerou hospodářskou základnu. «

jak dále vésti Fysmu, jak doplňovati a zlepšovati její program. Při těchto úvahách vycházel jsem z předpokladu, že máme všechny podmínky pro pozdější výrobu stejně dokonalých fyzikálních přístrojů, jako kterákoliv zdejší a zahraniční firma. [...] Při úvahách o vedení Fysmy jistě nikdy nepřevládaly úvahy o ziscích. V tom směru chceme i nadále pokračovati s tím rozdílem, že chceme najít výroby takové, které by nám umožňovaly nésti režie, ale i rozšiřovati výrobní zařízení Fysmy... [AAV]. Hlavním podnětem k rozhodnutí Jednoty zbavit se postupně podílu ve Fysmě byly, pravděpodobně, špatné hospodářské výsledky (které vykazovala už před válkou), ale i nechuť podílet se na válečné výrobě.

Teprve po válce se naplno ukázalo, jak velké ztráty mezi členy Jednota utrpěla. Hluboké rány poznamenaly českou fyziku ztrátou profesorů Dolejška (zahynul v Terezíně v lednu 1945), Závišky (zahynul v dubnu 1945 na pochodu smrti v severním Německu) a Sahánka. Kromě toho bylo popraveno nebo zahynulo při věznění či na jeho následky dalších několik desítek členů Jednoty.

Poválečná renesance a posléze téměř zánik v padesátých letech

Po válce bylo především důležité rychle poskytnout školám všech stupňů dostatek učebnic a pomůcek. Postupnou restauraci činnosti Jednoty usměrnila valná schůze 17. 12. 1945, kde byl zvolen prof. Bydžovský předsedou (původně na 2 roky, ale nakonec byl ve funkci až do roku 1956) a bylo schváleno zřízení odboru v Bratislavě a Ostravě. Z popudu této schůze se začal výbor Jednoty zabývat revizí spolkových stanov. Byly připraveny menší změny, které byly schváleny na následující valné schůzi 12. 12. 1947. Vzhledem k bouřlivé době není překvapivé, že tyto stanovы schválilo Ministerstvo vnitra až 23. června 1949; pozoruhodné ovšem je, v jakém rozporu s tehdejší realitou tyto stanovы byly. Například se tam uvádí: „[JČMF] Tiskne, vydává svým nákladem a prodává spisy a časopisy vůbec, zejména „Časopis pro pěstování matematiky a fyziky“, vyrábí, vydává a prodává vyučovací, školní, vědecké, kreslicí a měřicí pomůcky s vyloučením jakýchkoliv měřicích a kreslicích přístrojů, pouzdra na listiny a pod., a to z hmot přirozených i umělých, anebo o jejich vydávání a výrobu pečuje, provozuje za tím účelem příslušné živnosti, jako litografickou, nakladatelskou, knihkupeckou, papírnickou, po případě se na takové činnosti účastní.“ [20] Srovnajte s fakty uvedenými níže.

Poúnorové události dopadly na Jednotu (v určitých směrech) mnohem tvrději než doba protektorátu. Přitom toto období prakticky nebylo dosud v literatuře o historii Jednoty zpracováno. Z pochopitelných důvodů se o něm v době „budování socialismu“ buď nemluvalo, nebo se popisovalo „prefabrikovanými“ dobovými frázemi, např. „V letech 1948–1952 převzal stát nebo socialistický sektor našeho hospodářství péči o některé úkoly do té doby Jednotou plněné. Teprve potom došlo i k reorganizaci JČMF, která se stala jednou ze společností přidružených k ČSAV. Pro další rozvoj matematicko-fyzikálních věd byly vytvořeny v této době velmi příznivé podmínky...“ [4] Až později si Libor Pátý troufl v Jubilejním almanachu ke 125. výročí Jednoty (v poznámce pod čarou) napsat: „Jednotě byla v té době odňata možnost vydavatelské činnosti, pozbyla hlavní hospodářské základny. [...] Ústředí postupně ztrácelo styk se svými členy. [...] ČSAV dlouho odkládala řešení otázky

podmínek existence vědeckých společností. [...] Jsme dodnes příliš blízcí tomuto období, abychom mohli přesně rozdělit světlo a stíny na jeho událostech a nezbyvá než ponechat nestrannému historikovi, aby tak v budoucnu učinil...“ [5] (jde částečně o citát z [23]). Jelikož nejsem „nestranným historikem“, pokusím se pouze nastínit hlavní události tohoto období.

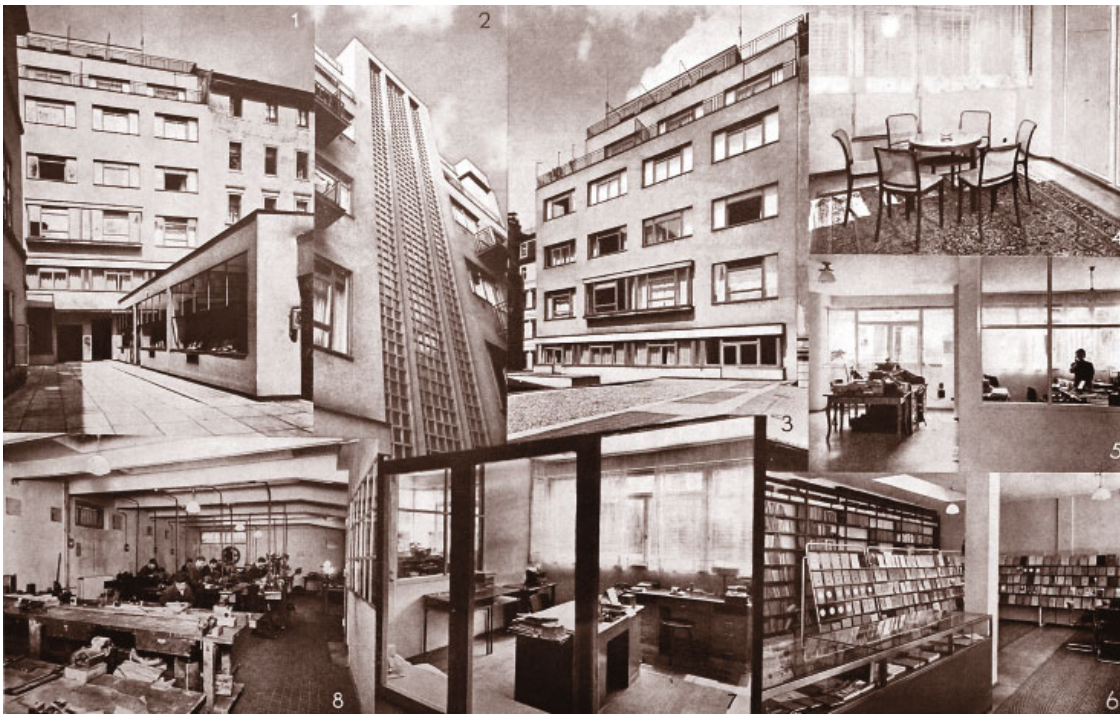
Nejprve Jednota přišla o možnost vydávat některé učebnice a posléze o veškerou vydavatelskou činnost i o tiskárnu, která byla znárodněna. V zápise z valné schůze 30. 11. 1948 se o tom píše: „Uplynulé období vlivem politických změn v únoru je také mezníkem ve vydavatelské činnosti Jednoty a snad historie Jednoty vůbec. Školský zákon nedovoluje, aby JČMF vydávala učebnice matematiky, fyziky, deskriptivní geometrie pro školy II. a III. stupně, jak činila dosud. Jednota mohla letos ještě opatřit dotisky některých učebnic, které byly povoleny Ministerstvem školství, a snad bude tomu podobně i u některých také pro příští rok. Bude tedy třeba revidovati vydavatelskou činnost, ovšem až po vyjití nakladatelského zákona. Pro dobu přechodnou budeme muset hledat prostředky na vydávání vědeckých prací v matematických a fyzikálních knihách určených široké veřejnosti, jichž základem je Brána k vědění, kde redakci vedou Havlíček, Jozífek a Kahuda. Očekáváme také, že cesta k socialismu, kterou nastupujeme, přinese rozmach matematicko-přírodovědeckým oborům a že zejména matematické knihy budou hojně kupovány a čteny [...] Je-li třeba dnes mnoho dobrých učitelů matematiky na škole II. stupně, je nutno v první řadě vydávat metodiky a knihy, které potřebují tito učitelé, a pod. [...] V učebnicích vysokoškolských nastane rovněž nový vývoj. Studium na vysokých školách postupně bude reformováno a bude třeba studentům dát vhodné pomůcky pro základní disciplíny, jakými jsou matematika, fyzika a deskriptivní geometrie. [...] Splnění těchto úkolů bude ovšem možné, když nakladatelský zákon ponechá Jednotě právo vědecké knihy nakládati. [...] Časopisy Jednoty byly reorganizovány. Ježto nová organizace školská vyžaduje intenzi vnější pěstování metodiky M, G a F než v dosavadní části Vyučování v Časopise, bylo rozhodnuto oddělit ji od Časopisu a vydávat nový časopis Matematika a fyzika ve škole. [...] Aby bylo vydávání nového časopisu povoleno, bylo nutno časopis Fyzika v technice prozatím zastavit, takže v roce 1949 nebude vycházet [tímto ovšem tento časopis definitivně skončil po pouhých třech ročnících], ale kolektiv jeho spolupracovníků má být udržen a jejich příspěvky publikovány v Časopise pro pěstování matematiky a fyziky. Jeho vědecká část má zachovat mezinárodní ráz [...] Ministerstvo informací a osvěty bude požádáno, aby povolilo vydávání Časopisu ve 4 sešitech ročně v rozsahu asi 480 stran, Mat. a fys. ve škole v 5 seš. ročně v rozsahu asi 400 stran a Rozhledy v 8 seš. v rozsahu asi 256 stran. Pro nedostatek papíru vyšel 1. a 2. sešit Rozhledů jen o 16 str., doufáme však, že v dalších sešitech bude lze úbytek vyrovnat.“ [21] Tyto naděje se nevyplnily, naopak vydávání Časopisu skončilo 4. číslem 75. ročníku v roce 1950, což bylo oznámeno stručnou zprávou (otištěnou i v ruštině a francouzštině):

„Čtenářům Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky.

Tímto číslem se končí vydávání Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky v dosavadní formě. Zřízení Ústředního ústavu matematického a Ústředního ústavu fyzikálního, zvýšené úkoly kladené na vědu v údobí

Medaile k 100. výročí JČMF.

Obr. 9 Soubor pohledů na novostavbu nádvorního traktu a interiéry domu v Žitné 25, publikovaný v ČPMF v roce 1940: „... obr. 1 a 3 jsou pohledy na jižní průčelí, obr. 2 na severní průčelí, obr. 4 hovorna, obr. 5 a 7 kanceláře, obr. 6 knihkupectví a obr. 8 část dílen Fysmy.“

socialistického budování i nebyvalá pozornost a podpora, kterou odpovědní činitelé naší lidově demokratické republiky věnují rozvoji naší vědy, umožňují a současně činí naléhavou reorganizaci našeho časopisu na širší základně. Dlouholetá tradice tohoto Časopisu nebude reorganizací přerývána. Časopisy, které vzniknou, naváží organicky na práci, kterou dosud konal Časopis pro pěstování matematiky a fyziky a také z jejich úpravy bude zřejmá souvislost s dosavadním Časopisem.

Napříště bude Časopis pro matematiku oddělen od časopisu pro fyziku; jak fyzikální, tak matematický časopis bude vycházeti jednak jako časopis mezinárodní, jednak jako časopis domácí, psaný česky a slovensky. Toto rozdělení umožní lépe vyhovět rozmanitým úkolům, které tyto časopisy budou plnit, ať již jde o publikace hodnotných prací původních, či o propagaci matematiky a fyziky v širších kruzích domácích zájemců; rovněž otázkám ideovým, zvláště propagaci pokrokových směrů vědy sovětské a jejich velkých úspěchů bude možno věnovati soustavnější a širší pozornost. [...]

Redakce.“

Vznikly tedy (od roku 1951) čtyři „následnické“ časopisy, vydávané pak nově založenou akademií věd: Časopis pro pěstování matematiky, Czechoslovak Mathematical Journal, Czechoslovak Journal of Physics a Československý časopis pro fyziku – tedy tento časopis, který držíte v ruce a kde se na třetí stránce v tiráži píše „Založen roku 1872 jako Časopis pro pěstování matematiky a fyziky“. Rozhledy matematicko-přírodovědné také „přešly do péče“ akademie věd, která časopis vydávala už pod názvem Rozhledy matematicko-fyzikální, ovšem nedařilo se získat dostatek čtenářů. Po několika letech tak časopis přešel (s roční mezerou ve vydávání) do Státního pedagogického nakladatelství (SPN).

Knihtiskárna Prometheus byla brzy po únoru 1948 znárodněna, protože „jak svým zařízením, tak i počtem zaměstnanců splňovala ustanovení zákona“. Naštěstí dlouho rozvíjená specializace na náročný tisk matematických a fyzikálních publikací zůstala zachována.

Tiskárna se stala nejprve součástí Přírodovědeckého nakladatelství. To potom přešlo na základě rozhodnutí Ministerstva informací a osvěty z 17. 2. 1951 pod Ústředí výzkumu a technického rozvoje do nakladatelského podniku nazvaného Vědecké vydavatelství, jehož úkolem bylo vydávat neperiodické publikace vědecké literatury podle plánu stanoveného Ministerstvem informací a osvěty.

Velkou starost způsobilo představitelům Jednoty rozhodnutí, že dům v Žitné ulici bude znárodněn Ministerstvem těžkého průmyslu. Toto rozhodnutí vycházelo z toho, že v domě byla dílna znárodněné Fysmy (ačkoliv Jednota svůj podíl prodala roku 1946 a dílna zabírala menší část objektu). Celý dům měl být připojen k podniku Chirana (ta převzala Fysmu). Oznámeno to bylo Jednotě dopisem z 3. 2. 1951, kde se píše: „Ve věci stanovení rozsahu shora uvedeného znárodněného podniku [Fysmy] navrhly Čsl. závody přesného strojírenství v Praze, aby ministr průmyslu rozhodl [...], že dne 1. ledna 1950 byla znárodněna zestátněním nemovitost podle přílohy, protože ku dni znárodnění sloužila nebo byla určena provozu znárodněného podniku...“ [AAV]. Jednota se snažila dosáhnout zachování účelu využití domu pro vědu a vzdělání pomocí svých konexí na Ministerstvu školství, kde tehdy působil významný člen Jednoty (a kariéřní komunista) M. A. Valouch (syn ředitele M. Valoucha), jenž byl zároveň poslancem Národního shromáždění. Ten dostal příslib z Ministerstva průmyslu, že tedy zatím posečkají s odsouhlasením znárodnění domu, ale že je třeba uspišit darování akademii. Tak byla svolána narychlo mimořádná valná hromada na 11. dubna 1951 s hlavním bodem programu schválit tyto návrhy výboru: „a) aby dům Jednoty byl věnován státu pro účely vědy, a to pro zřizovanou Československou akademii věd, její ústavy a zařízení, ale tak, aby i další činnost Jednoty byla zabezpečena; b) aby knihovna Jednoty byla věnována státu pro účely zřizované Československé akademie věd a jejich ústavů z oboru věd matematických a fyzikálních s podmín-

» Dům v Žitné ulici měl být znárodněn Ministerstvem těžkého průmyslu, čemuž se podařilo zabránit jeho darováním vznikající akademii věd. «

» Knihovnu i dům nakonec začal užívat Ústřední ústav matematický. «

Obr. 10 Bývalá tiskárna Prometheus, dnes součást Ústavu struktury a mechaniky hornin AV ČR: Vlevo je současný celkový pohled na komplex budov s pomníkem operace Anthropoid v popředí, vpravo nahoře je detail stále dobře zachovaného nápisu Prometheus a vpravo dole část záběru situace po atentátu na říšského protektora Heydricha, kde je patrný štít budovy tiskárny za skupinou stromů. Foto: J. Valenta 2012 a historické foto z WWW

kou, že zůstane i nadále volně přístupná členům Jednoty“ [AAV]. Před schůzí navrhli písemně pánové Jarník, Vyčichlo, Kořínek a Bydžovský, aby se v bodě darování knihovny napsalo „pro účely Ústředního ústavu matematického, o němž předpokládáme, že bude součástí zřízované Československé akademie věd ...“ [AAV]. Po krátké diskusi byly tyto návrhy jednomyslně přijaty. Po různých průtazích byla smlouva s Akademií skutečně podepsána (až 31. 1. 1955 [4]) a knihovnu i dům začal využívat ústav dnes nesoucí jméno Matematický ústav AV ČR, který zde sídlí dodnes. Protokol o převzetí knihovny Ústředním ústavem matematickým z 27. 10. 1951 [AAV] je zajímavý nejen velkým souhrnným počtem knih (11 377 knih a 441 různých titulů časopisů v asi 8 500 svazcích), ale především tím, že jej za ústav podepsal F. Vyčichlo (za Jednotu M. Valouch). A není to jediný případ dokumentů a dopisů z této doby, kdy na obou stranách jsou významní členové Jednoty. Tento faktor byl zřejmě zásadním klíčem k relativnímu úspěchu, kterým bylo zachování bývalého majetku Jednoty pro účely vědy a vzdělání.

Je otázkou, zda Jednota mohla dosáhnout více. Takový názor vyjádřil prof. Pátý [22]: „... chování komunistů bohužel málo čelilo vedení Jednoty. Komunisté využili nešťastné situace předsedy Jednoty prof. Bohumila Bydžovského (jeho syn byl chycen při přechodu hranic a otec se ho pokoušel zachraňovat před kriminálem). Na druhé straně M. A. Valouch, [...], vstoupil do strany a snažil se v ní získat postavení. To se mu skutečně podařilo (stal se sekčním šéfem na komunistickém ministerstvu vysokého školství). Proto ani on tlaku komunistů na Jednotu nečelil, nýbrž uskutečňoval jako člen předsednictva Jednoty záměry strany. Tak se stalo, že Jednota přistoupila na tzv. dlouhodobé věnování majetku Ústředí vědeckého a technického rozvoje (1951), jež vše v následujícím roce převedlo na ČSAV.“ Netroufám si pouštět se do spekulací o motivech M. A. Valoucha;

snad to jednou osvětlí podrobnější historický rozbor. Fakta jsou však jasná. Jednota přišla o svůj majetek. Po listopadu se pak pokusila o restituci, která z právního hlediska asi neměla velkou naději na úspěch. Citujme ještě prof. Pátého [22]: „Po převratě roku 1989 Jednota očekávala, že podle zákona o nápravě některých křivd dostane svůj majetek zpět. Doufala v to zvláště proto, že vše pocházelo z příspěvků, darů a odkazů členů a podporovatelů obou věd za téměř sto let. Nestalo se však, poněvadž zde bylo ono „věnování“. O restituci rozhodující orgány nepochopily nebo nechtěly pochopit, že nešlo o žádné věnování, nýbrž o vydírání brutální mocí. Tento těžko uvěřitelný přehmat mohlo napravit pochopení podstaty věci Akademií věd ČR. [...] K zpětnému „věnování“ majetku Jednotě jako aktu ušlechtilé slušnosti Akademie nepřikročila.“ Nechme opět stranou otázku, zda to Akademie mohla udělat, a konstatujme fakt, že alespoň poskytla v budově v Žitné ulici prostory pro sekretariát Jednoty.

Ještě se musíme zmínit o konci výroby kreslicích a rýsovacích pomůcek. Na valné schůzi 30. 11. 1948 se ještě konstatovalo: „Zařízení dílny pro výrobu celuloidových pomůcek ke kreslení a rýsování bylo doplněno, takže její výrobní kapacita se zvýšila. Stále trvajícím nedostatek celuloidu je vážnou překážkou, která by mohla také znemožnit připravovanou výrobu logaritmických pravítek nové úpravy. Dosavadní pokusy slibují, že by chystaným modelem byl odstraněn tíživý nedostatek těchto pravítek.“ [21] M. Valouch sám pak kontaktoval (dopisem z 26. 2. 1949) podnik Koh-i-noor v Českých Budějovicích s nabídkou spolupráce, kdy za pomoc se získáním nedostatkového dovozového celuloidu by tato firma výrobky Jednoty vyvážela do zahraničí. Později nabídla Jednota, aby Koh-i-noor převzal dílnu (v Bubenči) na splátky. Ten souhlasil s tím, že současná „bilanční hodnota“ 335.000,- Kč bude Jednotě vyplacena po desetinách během 10 let. Výrobu převzal

Kruhové logaritmické pravítko vyráběné firmou FYSMA.

Koh-i-noor, závod Kardašova Řečice (což byla původně firma J. & F. Skalka, továrna dřevěných školních a kancelářských potřeb). Další stopy v archivu Jednoty končí rokem 1950, takže není jasné, zda k dodržení závazků došlo. Lze předpokládat, že Jednota nedostala celou částku za svou dílnu.

Posledním bodem zůstávají personální čistky, které po únoru 1948 prováděly akční výbory ve všech institucích. Existují dvě věty v zápisu ze schůze 30. 11. 1948. „Na vyzvání ÚAV NF [Ústřední akční výbor Národní fronty] se ustavil akční výbor: Vyčichlo (předseda), Jarník, Kořínek, Valouch ml. a Zelinka a prověřil členy výboru. Při revisi členů byl členství zbaven 1 člen.“ [21] To tedy vypadá na velmi mírný průběh prověrek, vzhledem k počtu členů, řekněme kolem dvou tisíc. K personálním otázkám se váže ještě dopis prof. Žáčka z 10. března 1948 [AAV], kde oznamuje své vystoupení z JČMF s odůvodněním: „Výnosem zmocněnce akčního výboru při Ministerstvu školství a osvěty byl jsem až na další s okamžitou platností zbaven funkce. Tento týden odhrděl jsem z Masarykovy akademie práce dotaz, jak to se mnou stojí. Poněvadž se obávám, že také Jednota československých matematiků nebude moci mezi svými členy čítati osoby mého druhu, vystupuji po dlouholetém členství z Jednoty československých matematiků a fyziků jako její zakládající člen.“⁹

Zmrtvýchvstání Jednoty v roce 1956 a pozdější vývoj

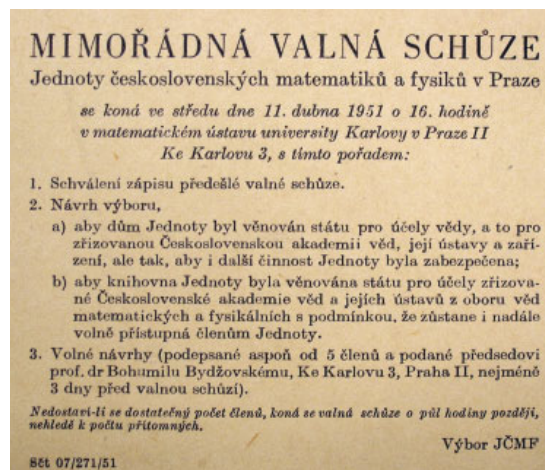
V první polovině 50. let Jednota prakticky nefungovala, nepřijímala nové členy a nevyvíjela téměř žádnou spolkovou činnost. Bylo sice navrženo, že se má JČMF stát „výběrovou dobrovolnou organizací ve smyslu ustanovení zákona ze dne 12. 7. 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních občanských, přidruženou k ČSAV“ [4], ale návrh organizačního řádu byl schválen Ministerstvem vnitra až 14. 10. 1955. Nejasností a problémů bylo mnoho, např. „... se ukázalo, že není dosti vyjasněno, jakým způsobem má být slovenská pobočka začleněna do nové organizace Jednoty a jaký má být její vztah k ČSAV a k SAV. Protože se tato věc týkala některých zásadních otázek poměru ČSAV a SAV k vědeckým společnostem a způsobů, jakým takové společnosti budou financovány, bylo zřejmé, že všechny tyto problémy nelze rozřešit v rámci Jednoty, nýbrž že je nutno, aby se jimi zabývalo presidium ČSAV a presidium SAV. Tím však nastalo značné zdržení ve vypracování definitivních stanov“ [23]. Dále „Předsednictvo i výbor Jednoty stály na začátku svých prací před důležitým zásadním rozhodnutím: mezi užší nebo širší výběrovostí budoucího členstva Jednoty. Jednalo se o to, zda Jednota má být jen společností vědeckých pracovníků v matematice a fyzice, neb zda má počítat jako dosud se širším okruhem členů, kteří při svém povolání potřebují hlubší matematické a fyzikální vědomosti, a proto intenzivněji o matematiku a fyziku se zajímají. V souhlase s devadesátiletou tradicí Jednoty rozhodli jsme se pro koncepci širší. Proto § 6 nového organizačního řádu praví: „Činným členem se může stát osvědčený vědecký nebo odborný pracovník v oborech matematiky, fyziky, astronomie, geofyziky, meteorologie, fotogrammetrie, vědecké fotografie

9 August Žáček (1882–1961), profesor experimentální fyziky ve Fyzikálním ústavu Univerzity Karlovy, byl vyšetřován krátce po únoru 1948 akčním výborem z několika (v podstatě malicherných) důvodů, ale jako člověk tvrdý a zásadový s ním odmítl diskutovat a odešel (v 66 letech) do důchodu.

a v oborech příbuzných věd užitých, po případě v dalších vědních oborech, které určí Ústřední výbor se souhlasem ČSAV.“ § 7 stanoví pak dále: „Mimořádným členem se může stát student vysoké školy nebo žák vyšší odborné školy starší 17 let, který projevuje vážný zájem o některý z vědeckých oborů uvedených v § 6.“ [23]

Reformovaná Jednota zahájila nové období své činnosti roku 1956, kdy se sešla valná schůze 24. května (předchozí valná schůze byla ta mimořádná 11. 4. 1951). Zápis z této schůze popisuje celou činnost od války a rozhodně stojí za přečtení¹⁰ [23]. Odstupující výbor zde informuje, mimo jiné, o snaze získat náhradu za zrušený „členský časopis“. Je třeba si uvědomit, jak velký význam takový časopis měl pro informování členstva v době, kdy samozřejmě nebyl internet, soukromé telefony byly vzácností, a tak zbývala jen pošta. Nový časopis se podařilo získat díky Ministerstvu školství, kde byl ministrem dlouholetý člen a funkcionář Jednoty František Kahuda. „Při reorganizaci časopisů ‚Sovětská věda‘ byl časopis ‚Sovětská věda — matematika, fyzika, astronomie‘ převzat Ministerstvem školství, které je vydává ve Státním pedagogickém nakladatelství za redakční spolupráce s Jednotou pod názvem ‚Pokroky matematiky, fyziky a astronomie‘. Časopis se postupně přemění v časopis s referáty o větších úsecích vědních z matematiky, fyziky, astronomie, psaných pro širší okruh odborné veřejnosti. Dále bude časopis přinášet menší vědecké práce, recenze a zprávy ze života vědy u nás a v cizině a různá sdělení členům JČMF. Zatím časopis distribuuje Poštovní novinová služba. O snížení ceny pro členy JČMF od roku 1957 se vyjednává.“ [23] Pokroky matematiky, fyziky a astronomie se skutečně od 2. ročníku staly členským časopisem a vycházely v Nakladatelství ČSAV. Dále se řešila otázka místnosti pro sekretariát a archiv: „Další starostí výboru bylo opatření spolkové místnosti. Od převzetí nakladatelství JČMF Přírodovědeckým nakladatelstvím a hlavně po smrti ředitele Valoucha neměla Jednota spolkových místností, poněvadž v místnostech nakladatelství JČMF nebylo speciální místnosti pro život spolkový, a protože nově utvořené nakladatelství všechny místnosti zabralo. Proto se musel výbor starat o uložení archivu a o místnosti pro administraci. Přidělení místnosti Jednotě v domě v Žitné ulici bylo zaručeno teprve darovací listinou mezi

10 Poznamenejme, že všechna čísla časopisů ČPMF a PMFA lze volně číst na stránce digitální matematické knihovny <http://dml.cz>.

Obr. 11 Lístek svolávající k Mimořádné valné schůzi JČMF 11. dubna 1951. AAV

» V první polovině padesátých let Jednota prakticky nefungovala. «

» První sjezd
obnovene
Jednoty se konal
v roce 1959. «

Obr. 12 Některé pamětní desky a hroby zřízené péčí Jednoty: Vlevo pamětní deska na rodném domě Františka Kolářka ve Slavkově u Brna (odhalena 9. 10. 1932), uprostřed náhrobek faráře a matematika Václava Šimerky v Praskačce u Hradce Králové (odhalen 1. 11. 1889), vpravo je pamětní deska na „rodném“ domě Čenka Strouhala v Seči u Chrudimě (odhalena 18. 5. 1930). AAV

ČSAV a JČMF. Později, v březnu 1956, po vystěhování NČSAV byl přidělen Jednotě bývalý krám Jednoty jako místnost pro administrativní práce a pro archiv. Krám byl již upraven jako kancelář a péčí Matematického ústavu NČSAV bude v příštím roce odstraněna výkladní skříň.“ [23]

Stanovy, nyní zvané organizační řád, byly jednomyslně schváleny poté, co prof. Valouch podal stručný výklad, kde zdůraznil, „že v organizačním řádu se výslovně praví, že nová společnost je pokračováním dosavadní Jednoty, dále že celá věc se provádí jen změnou stanov, čímž se uchovává tradice Jednoty. Dále poukazuje, že změny se týkají řídicích orgánů a že během tří let musí být svolán sjezd, čímž teprve bude přechodný stav plně likvidován. Činnost Jednoty se řídí směrnicemi ČSAV, která Jednotu zajišťuje finančními dotacemi.“ Poté proběhla volba předsedy JČMF: „Za předsedu JČMF navrhuje akademik Kořínek doc. dr. Fr. Kahudu, ministra školství. Je dlouholetým členem Jednoty, pracoval jako jednatel brněnského odboru JČMF ve výboru a výbor u něho vždy nacházel plnou podporu při řešení různých závažných otázek. Volba byla po jednomyslném schválení provedena aklamací.“ [23] O tom, že návaznost nové Jednoty na tu původní nebyla všem zcela zřejmá (členstvo i veřejnost zřejmě měly dojem, že JČMF během minulých let zanikla), svědčí některé poznámky ze schůze: „Dr. Beránek konstatuje, že dosavadní členové JČMF se stávají (po vyplnění nové přihlášky) členy nové Jednoty. [...] Profesor Zachoval opět konstatuje, že Jednota jen obnovuje svou činnost. V tomto smyslu je třeba informovat veřejnost v tisku. (Přijímá se.)“ [23]. Ještě doplníme, že podle nové evidence měla Jednota k 1. 4. 1956 jen 560 členů, oproti více než 3 400 členům v roce 1946 [4].

První sjezd Jednoty se pak konal 1. a 2. dubna 1959 v Praze. Následoval víceméně poklidný rozvoj, který jistě dokážou lépe popsat přími svědkové doby. Zmíňme jen, že celostátní sjezd JČSMF v Jasně pod Chopkom 23.–24. 4. 1969 přijal změnu stanov, která znamenala vytvoření JČMF a JSMF pod zastřešením JČSMF. „Další podstatnou změnu organizace práce Jednoty přináší zřízení sekcí, které umožňují v rámci Jednoty sdružování pracovníků se stejným pracovním zaměřením. Počítá se se zřízením čtyř sekcí v JČMF a čtyř v JSMF, a to

matematické vědecké, fyzikální vědecké, matematické pedagogické a fyzikální pedagogické.“ [24] Na základě přijatých stanov se sjezd obou nových částí Jednoty sešel v Chopku hned 25. 4. 1969 (předsedou JČMF se stal prof. M. Matyáš, kdežto JČSMF prof. V. Kořínek).

Poslední zásadní změny pro organizaci Jednoty nastaly po listopadu 1989 a po rozpadu česko-slovenské federace 1. 1. 1993. Shrnuty jsou na webových stránkách Jednoty takto: „S rozdělením státu zaniká JČSMF v původním smyslu. JČMF a JSMF uzavírají dohodu o spolupráci. JČMF se neúspěšně pokusila získat zpět svůj původní majetek; neuspěla ani s privatizačním projektem na tiskárnu Prometheus. Po řadě střehování sekretariát JČMF získává trvalé sídlo na půdě Matematického ústavu AV ČR ve své původní budově v Praze v Žitné ulici. Jednota uzavírá důležitou dohodu o spolupráci s MŠMT, která je pravidelně aktualizována. [...] Z iniciativy bývalých pracovníků SPN založeno nakladatelství Prometheus, spol. s r. o., s účastí JČMF.“ (Nakladatelství navazuje na tradice a zabývá se vydáváním učebnic.)

Péče Jednoty o památku jejích významných členů

Již téměř od počátku Jednoty je patrná její snaha o uchování památky na významné české matematiky a fyziky, kteří prakticky bez výjimky byli jejími členy. Tato úcta byla nejen „pomíjivě“ povahy různých slavnostních schůzí a shromáždění, ale také se „zhmotňovala“ v organizování, financování a instalaci náhrobků a pamětních desek.

Zřejmě první takovou akcí bylo zřízení náhrobku faráři a matematikovi Václavu Šimerkovi (1819–1887) v Praskačce u Hradce Králové (obr. 12). „Nejtrvalejší bude památka, jíž Jednota oslavila svého dlouholetého příznivce a znamenitého matematika a člověka čestného ... dne 1. listopadu 1889 odhalila Jednota pomník, který mu za pomoci přátel a příznivců jeho na rově v Praskačce postavila. ... Pomník zhotoven jest dle návrhu prof. Moravce sochařem Janderou z hořického pískovce. Bronzový medailon Šimerkův na přední straně zasazený byl lit dle modelu zhotoveného na odborné škole v Hořicích.“ [3] Následovaly další náhrobky

– např. Eduardu Weyrovi (1852–1903) na Olšanech – a pamětní desky (obvykle na rodných domech „velikánů“). Odhalení těchto pomníků byla spojena s velkými slavnostmi, které jsou obvykle barvitě popsány v Časopise. Z dnešního pohledu zaujmou obrovskou patetičností a silným národním cítěním. Například po odhalení desky na Strouhalově domě v Seči (v květnu 1930, tedy k nedožitým osmdesátinám slavného budovatele české fyziky¹¹) následovalo za dva roky odhalení desky Koláčkovy (obr. 12)¹² ve Slavkově 9. října 1932 v den 81. výročí jeho narození. „*Bronzovou desku se zdařilým reliéfem Koláčkovy hlavy vytvořil mistr V. H. Mach, docent čes. techniky v Brně. Nynější majitelé rodného domku Koláčkova, mistr pekařský Havlík s chotí, ochotně svolili k upevnění desky na svém domě a rovněž obecní zastupitelstvo města Slavkova rádo slíbilo převzít desku v opatrování.*“ [28]

Nevím, zda existuje přesný přehled takovýchto památek zbudovaných péčí nebo přispěním Jednoty. Rozhodně však nejsou všechny v dobrém stavu a bylo by záslužné věnovat jim péči. Jako dobrý příklad mohu uvést, že zanedbaná Strouhalova deska, na kterou jsem upozornil ve svém článku před dvěma lety [29], byla roku 2010 zrestaurována díky Matematicko-fyzikální fakultě UK.

Význam JČMF dnes

Účel Jednoty charakterizovaly již mnohé osobnosti. Třeba slova Václava Řehořovského k 25. výročí Jednoty roku 1887 jsou zřejmě aktuální dodnes [25]: „*Cíl Jednoty jest jasný; soustřeďovati v členstvu svém všakeré odborníky, podporovati lásku a chuť k pěstování věd matematických u studujících, povzbuzovati talenty vznikající a konečně býti prostředníkem, ano i reprezentantem této domácí duševní činnosti vůči cizině, toť jsou hlavní, zajisté krásné účely její...*“ Naštěstí už nemusíme formulovat poslání Jednoty tak jako před padesáti lety při oslavách 100. výročí [26]: „*Socialistický dnešek staví před Jednotu nové velké úkoly. Spojení vědy a školy se životem, pojetí vědy jako výrobní síly kladou její práci nové úkoly. Jest na nás, dnešních členech Jednoty československých matematiků a fyziků, abychom tyto velké úkoly plnili, tyto nové problémy řešili a tak přispěli svou hřívnou k dosažení těch velkých cílů, které si klade pod vedením Komunistické strany dělnická třída Československa a všechen československý lid.*“

Domnívám se, že v dnešní době, kdy se věda rozkošatěla do tolika odvětví a specializací a pracují v ní v celé ČR snad desítky tisíc vědců, úkoly směrem k organizování vědecké práce přejaly mnohé specializované vědecké společnosti. Ty jsou často velmi aktivní a efektivní při organizování konferencí, kurzů a letních škol. Ze svého oboru bych jmenoval jako dobrý příklad Československou mikroskopickou společnost nebo Spektroskopickou společnost J. M. Marci. Nemá již příliš smysl organizovat akce pro „všechny“ fyziky nebo matematiky. Snad ještě mezinárodní reprezentace skrze Českou fyzikální společnost v Evropské fyzikální

společnosti apod. má jistý význam. Naopak následující dvě poslání Jednoty, formulované už F. Houdkem

- *odchovávat národu českému budoucí učitele, šiřitele a pěstitele matematiky a fyziky,*
- *známost těchto věd po národě českém šířit* [27],

by měly být stále stěžejním úkolem Jednoty. Přitom ovšem je třeba přizpůsobit se aktuální společenské situaci a oslovit mladé i veřejnost těmi komunikačními prostředky, které zrovna používá. Myslím, že Jednota pod současným vedením se o to začala snažit, a přeji ji mnoho zdaru do dalších let. Doufám, že v Jednotě je stále síla, resp. vektor síly, který směřuje správným směrem.

Použité zkratky

AAV	Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
ČPMF	Časopis pro pěstování matematiky a fyziky
JČMF	Jednota českých matematiků a fyziků
JČsMF	Jednota československých matematiků a fyziků
PMFA	Pokroky matematiky, fyziky a astronomie (časopis)

Literatura

- [1] J. Kubát: Čs. čas. fyz. **61**, 236 (2011).
- [2] J. Foltá: PMFA **32**, 209 (1987).
- [3] V. Posejpal: *Dějepis Jednoty českých matematiků*. Nakladem JČM, Praha 1912.
- [4] F. Veselý: *100 let Jednoty československých matematiků a fyziků*. SPN, Praha 1962.
- [5] L. Pátý, red.: *Jubilejní almanach Jednoty československých matematiků a fyziků 1862–1987*. JČMF, Praha 1987.
- [6] M. Bečvářová: „Z historie Jednoty 1862–1869“, in: *Dějiny matematiky sv. 13*, Prometheus, Praha 1999.
- [7] V. Kořínek: PMFA **7**, 322 (1962).
- [8] V. Řehořovský: ČPMF **16**, 265 (1987).
- [9] První kniha protokolů Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky, kart. 81, inv. č. 1807, AAV.
- [10] „Sedmdesát pět let trvání JČMF“, ČPMF **67**, D165 (1938).
- [11] M. Brdička a Š. Schwabik: „Časopis pro pěstování matematiky a fyziky a jeho pokračovatelé“, in: *Jubilejní almanach Jednoty československých matematiků a fyziků 1862–1987*, red. L. Pátý, JČMF, Praha 1987, str. 30–83.
- [12] ČPMF **63**, B10 (1935).
- [13] „Výroční zpráva za rok 1934/35“, ČPMF **65**, V3 (1936).
- [14] „Výroční zpráva za rok 1935/36“, ČPMF **66**, D58 (1937).
- [15] „Výroční zpráva za rok 1936/37“, ČPMF **67**, D64 (1938).
- [16] „Výroční zpráva za rok 1937/38“, ČPMF **68**, D51 (1939).
- [17] „Zápis o mimořádné valné schůzi 17. 12. 1945“, ČPMF **71**, D128 (1946).
- [18] „Výroční zpráva za rok 1930/31“, ČPMF **61**, V15 (1932).
- [19] L. Pátý: „Jednota v období „protektorátu“, in: *Jubilejní almanach JČMF 1862–1987*, JČMF, Praha, str. 111–121.
- [20] „Stanovy JČMF“, ČPMF **74**, D93 (1949).
- [21] „Zápis z řádné valné schůze 30. 11. 1948“, ČPMF **73**, D29 (1948).
- [22] L. Pátý: PMFA **46**, 344 (2001).
- [23] „Zápis z valné schůze JČMF konané 24. května 1956“, PMFA **1**, 489 (1956).
- [24] PMFA **14**, 240 (1969).
- [25] V. Řehořovský: ČPMF **16**, 266 (1987).
- [26] V. Kořínek: PMFA **7**, 325 (1962).
- [27] L. Pátý: PMFA **32**, 222 (1987).
- [28] ČPMF **62**, V2 (1933).
- [29] J. Valenta, Čs. čas. fyz. **60**, 165 (2010).

11 Je zajímavé, že autorem bronzové desky byl akad. sochař Jan Nušl, syn astronoma Františka Nušla, který zrovna v té době byl předsedou JČMF. Tehdy zřejmě nebyl případný „střet zájmů“ tak vypjaté sledován, protože bylo jasné, že zakázka bude zhotovena za cenu obvyklou či výhodnější. Mimochodem J. Nušl byl také autorem medaile ke 100. výročí JČMF.

12 František Koláček (1851–1913), fyzik, profesor techniky v Brně a Univerzity Karlovy v Praze.

» Hlavní účel Jednoty spočívá dnes, podobně jako v jejích počátcích, v získávání studentů, výchově učitelů a popularizaci matematiky a fyziky. «

Medaile k 125. výročí JČMF.